

Путрова М. Д. (Полацк)

**ПРЫКАЗКІ І ПРЫМАЎКІ
Ў СУЧАСНЫМ АЎТЭНТЫЧНЫМ МАЎЛЕННІ**

У кожнай мове ёсць парэмічныя выказванні, якія адлюстроўваюць мудрасць і досвед народа ў запамінальнай яскравай форме.

Шырока распаўсюджанай практыкай іх вывучэння ў сучасным айчынным мовазнаўстве з'яўляецца зварот да твораў літаратурных класікаў, калі мэтай даследаванняў ставіцца ўтварэнне слоўнікаў парэмій ці аналіз саміх слоўнікаў, калі разглядаюцца якія-небудзь асаблівасці прыказак ці

прамавак. Лічыцца, асабліва ў масавай свядомасці, што яны (маецца на ўвазе, прыказкі) заўсёды нязменныя і павінны ўжывацца ў той форме, у якой яны зафіксаваны ў слоўніках [1, с. 7].

Але ж існуюць і іншыя шляхі вывучэння парэмій, з якіх, па сутнасці, ўсё і пачалося, калі навукоўцы запісывалі трапныя выслоўі, ўжытыя носьбітамі мовы ў аўтэнтычных камунікатыўных паводзінах.

Мэтай нашага даследавання якраз і было выявіць і апісаць тыя парэмічныя выказванні, якія былі зафіксаваны падчас аналізу запісаў гутарковай мовы на Полаччыне і якія не сустракаюцца ў спецыяльных слоўніках ці ўжываюцца ў іншым варыянце. Для верыфікацыі формы, семантыкі і кантэкстаў рэалізацыі вылучаных адзінак ужываўся метада назірання, гэта значыць, што фіксаваліся і інтэрпрытаваліся ўсе варыянты рэалізацыі ідэнтыфікаваных адзінак, якія толькі траплялі ў поле зроку даследчыка.

Навізна даследавання якраз і заключаецца ў тым аўтэнтычным гутарковым матэрыяле, з якога вылучаліся прыказкі і прымаўкі. Слоўнікі і літаратурныя творы выкарыстоўваліся намі толькі як дадатковыя сродкі адэкватнага вылучэння парэмічных выказванняў, бо апошнія трэба было аддзяліць ад афарызмаў і выказванняў знакамітых дзеячаў і ўжо зафіксаваных ў слоўніках адзінак. Больш таго, трапныя выказванні здараюцца і ў звычайных носьбітаў мовы. Іх таксама нельга было ўключыць у спіс прыказак і прымавак. Паводле нашых крытэрыяў, моўная адзінка, адпавядаючая па сваім фармальным і семантычным параметрам прыказкам ці прымаўкам, тым не менш, у іх лік не ўключалася, калі яна нідзе больш ні ў якіх варыянтах не сустракалася. Калі ж у нашых запісах аўтэнтычнага маўлення яна рэгістравалася хаця б двойчы, але ў рэпліках розных суразмоўцаў, ці сустракалася ў запісах, зробленых падчас назіранняў, мы ўключалі яе ў спіс магчымых праказак або прымавак.

Усяго намі аналізавалася 40 тысяч словаў запісаў на беларускай мове і столькі ж на так званай трасянцы. Трэба зазначыць, што ў сапраўдных вярбальных паводзінах назіраецца варыятыўнасць формы парэмій. Паводле нашых дадзеных, амаль палова тых парэмій, якія сустракаюцца два і асабліва болей разоў, маюць нейкія змяненні.

Разгледзем зафіксаваныя намі варыянты парэміі, якую прыводзіць у сваіх працах Я.Ф. Карскі і якая даволі часта ўжываецца цяперашнім часам: “Бога хвалі, чорта не гняві” [2, с. 406]. Паводле нашых запісаў і назіранняў сэнс гэтай парэміі можа мець даволі разнастайныя маніфестацыі.

Падборка I.

1. *Не гняві бога, але ж і чорта не чапай.*
2. *Бога шануй, але ж і чорта не гняві.*
3. *Бойся, дзетка, бога. Бойся! Ды і чорта не руш! Ані! Ані!*
4. *Трэ бога шановаці, ды і чорту дагаджаці, от як!*
5. *Разумніца тая і бога шануе, і чорту-нячыціку шчыруе.*
6. **А:** *Ён табе ні бога, ні чорта не шануе. Усіх гнявіць!*

Б: *Бы! Заместачкі каб бога шанавачі ды і чорту якому зважачі.*

7. *Чапляй, чапляй чорта, замест каб бога, бога шанавачі.*

8. **А:** *Ну, ён бога-такі ўсхваляе, але ж і чорта, падлу, ліжа.*

Б: *Ну дык тады, як кажучь, так і робіць.*

А: *Ды ну! Кажучь, не гнявіць, а ён ліжа!*

Як бачым з прыведзеных васьмі фрагментаў, толькі апошні, як і ў Карскага, аб'ядноўвае дзеянне «хвальбы» з паняццем «бог», а «гневу» - з «чортам». Але ж і тут замест «хваліць» ужываецца «ўсхваляць». Апроч таго, *гнявіць* у суразмоўцы А відавочна суадносіцца з тым, што павінна быць, інакш кажучы, з прататыповай сітуацыяй, а вось тое, што ён назірае ў жыцці, на яго думку, лепей перадаваць словам *ліжа*. Няма ў рэальнасці дзвюх абсалютна ідэнтычных сітуацый, таму і моўнае адлюстраванне іх таксама зменлівае, адпавядаючае рэчаіснасці. Чым лепш суразмоўца, тым дакладней будзе яго рэакцыя на змены ў свеце вакол яго. І тым большую моўную асалоду, у тэрмінах Р. Барта, атрымаюць ад такіх рэакцый яго слухачы. На гэтай выснове разнастайнасць варыянтаў моўнай перадачы прататыповага сэнсу правамоцна лічыць пазітыўнай рысай маўлення і не ўспрымаць яе як нешта цалкам адмоўнае.

Навукоўцам яна дапамагае зразумець, якія карэляцыі існуюць паміж формай рэалізацыі парэміі і значнымі фактарамі вядомай формулы мовы як дзейнасці. У нашым даследаванні такім фактарам абраны гендар моўнай асобы. Прыблізна палова з прыведзеных у падборцы I рэплік належыць жанчынам (3, 4, 5, 6Б, 7). Аналіз паказвае, што моўныя асаблівасці гэтых рэплік добра адпавядаюць таму пераліку сродкаў, якія больш суадносяцца з вербальнымі паводзінамі жанчын. Такімі асаблівасцямі з'яўляюцца менш абагульняючая, абстрактная форма прэзентацыі сэнсу выказвання, большая частотнасць удакладненняў і дэталей, паўтораў, інтэнсіфікацый, унармаваных сродкаў, эмацыянальных знакаў, дымінутыўных формаў і імёнаў асабовых.

Значная колькасць рэалізаваных у нашым матэрыяле праказак мае практычную ідэнтычнасць агульнага ці базавага прататыпічнага сэнсу з парэміямі іншых культур, а некаторыя з іх нават дэманструюць падабенства моўных структур. Так, знакамітая англійская парэмія *Love me, love my dog* (Любіш мяне, любі і майго сабаку) фармальна карэлюе з запісанай на Полаччыне *Улюбiла мяне, улюбi i маю мацi*. Паралелі захоўваюцца нават ва ўжыванні прыналежных займеннікаў. Але ж пры ўсім падабенстве агульнай семантыкі (прымаеш мяне, прымай і тое, што мне даражэй за ўсё) ў яе моўнай маніфестацыі ёсць і вельмі характэрная адметнасць. У адным выпадку галоўная каштоўнасць прадстаўлена ў вобразе-канцэпце сабакі, што стасуецца з прэзентацыяй англійскай культуры як той, якая асабліва вылучае і паважае сабак. У другім выпадку такім каштоўным цэнтрам становіцца маці, што стасуецца з тым месцам, якое мае маці ў іерархіі каштоўнасцей беларускай культуры, пачынаючы са знакамітага “Раскіданага гнязда”

Купалы. Невыпадкова, што маці вельмі адметная фігура ў светопоглядзе беларускіх пісьменнікаў. Нават адзін з беларускіх слоўнікаў прыказак і прымавак прысвячаецца яго аўтарам менавіта маці як першай і галоўнай настаўніцы ў жыцці [3, с. 3]. Гэты вобраз, аднак, паказвае на магчымасць балючых і разбуральных вынікаў, калі “улюбiла мяне” ды “не ўважыла маці”.

Сімтаматычна, што моўная структура дадзенай парэміі адпавядае патрабаванням паліткарэктнасці, дастаткова толькі адпаведна зазначыць гендарную ідэнтычнасць суразмоўцы (Улюбiў мяне...). Добрая гендарная адактаванасць увогуле характэрна для ўжываемых на Полаччыне парэмій:

- *З кім пабраўся, ад таго і набраўся.*

- *Як не пабраўся, то глядзі. А як пабраўся, то цягні.*

Але ж не ўсе жанчыны карыстаюцца гэтай магчымасцю. Наш эксперымент высветліў, што амаль 60% з іх (галоўным чынам з вышэйшай адукацыяй) выбіраюць мужчынскі па моўнай форме варыянт, але маюць на ўвазе ўсё чалавецтва, а не толькі мужчын. Традыцыйная слоўнікавая форма, такім чынам, па сутні з’яўляецца інклюзіўнай, бо можа азначаць як мужчынскі род, так і адсылаць к усім – мужчынам і жанчынам.

Вельмі цікавым у гендарным плане падаюцца тыя прыказкі, якія адназначна адсылаюць к досведу менавіта жанчыны. Абагульняюць яе бачанне свету:

- *Рыла, рыла ямачку я суседу Яначку, ды ўвалілася сама ў тую ж самую ямачку.*

- *Руплівіцы Ганцы, як той пчолцы, жыццё мёдам не падаецца.*

- *Маўчыць, маўчыць Настка, бо ўразумела жыццё-пастку.*

Форма іх маніфестацыі яскрава жаночая, што асабліва відавочна, калі параўнаць яе з магчымымі мужчынскімі:

- *Не рой яму другому (у нашай падборцы маецца толькі рускі варыянт).*

- *Хто даўмеўся, той замоўк (маўчыць).*

Па нашых назіраннях, мужчыны таксама могуць ужываць жаночыя варыянты, як у ніжэй прыведзеных рэпліках мужчын:

- *Так, братка, глядзі, каб не было “рыла, рыла ямачку”.*

- *А я, як тая Настка, маўчу!*

Як бачым, у гендарным плане парэміі, якія ўжываюцца на Полаччыне, досыць разнастайныя. Істотная колькасць іх дазваляе адаптацыю да любога гендару, але ж ёсць і значная частка тых, якія толькі ў нейкай ступені і вельмі індывідуальна маніфестуюць гендар моўнай асобы. Трэцюю і вельмі адметную групу прыказак утвараюць тыя, семантыка якіх прадстаўлена выключна з перспекываў таго ці іншага гендару. Прычым ужывацца яны могуць незалежна ад гендарнай ідэнтычнасці суразмоўцы, як у *Дык што, пагадзішся, ці будзеш ямачку капаць?* Камунікант-мужчына ў гэтым звароце да свайго кампаньёна ўжывае слоўнікавы варыянт яскравай жаночай па форме прыказкі, але робіць гэта лаканічна, без паўтораў, падрабязнасцей, імён асабовых, сапраўды па-мужчынску. Падаецца, што разнастайнасць

рэалізацыі семантыкі парэміі ёсць найвялікшы скарб беларускай мовы, які, калі ім авалодаць, дазваляе атрымліваць ад яе асалоду. У лік гэтай разнастайнасці ўваходзіць і тая, якая карэлюе з гендарнай ідэнтычнасцю суразмоўцы.

Літаратура

1. Барабаш, Е. Когда профессор «ботает по фене». СБ – Беларусь сегодня. – 2016. – 17 августа. – С. 7.
2. Карский, Е.Ф. Пословицы и поговорки//Собр.соч. в 3-х т. Белорусы. – Минск, 2007. – Т. 3. – С. 403-419.
3. Санько, З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем/З. Санько. – Мінск: Навука і Тэхніка, 1991. – 234 с.